

(Research Article)

The solutions of the transition from the society of the Ignorance period to the Islamic society in the field of political issues from the perspective of Imam Ali (AS) with emphasis on Nahj al-Balagha

Maryam Kafi Mashhadi¹, Mohammad Hadi Amin Naji^{2*}, Mahdi Ebadi³,
Mohammad Reza Sarmadi⁴

Submit Date: 19 July 2022 **Revise Date:** 10 September 2022
Accept Date: 28 September 2022 **Publication Date:** 21 December 2022
(Page 81-102)

Abstract

The Islamic society faced severe deviations after the passing of Prophet Muhammad (PBUH). These deviations led Imam Ali (AS) to criticize the previous caliphs and the influential figures of society. Therefore, from the beginning of his own caliphate, he initiated fundamental political reforms. The main purpose of the present study is to explore the political strategies proposed by Imam Ali (AS) for transitioning from a society of the Ignorance to an Islamic society. Imam Ali (AS) implemented reforms in two fundamental areas to prevent deviations; rectify the Islamic society, and eradicate the practices of ignorance. He introduced the qualities of Islamic rulers and officials, as well as a method of governance, to foster social cohesion. Imam Ali (AS) emphasized the selection of rulers and leaders based on the principles of the Quran and the Sunnah of Prophet Muhammad (PBUH). These selections should have public acceptance and be in accordance with the Quran and the Prophet's traditions; Imam Ali (AS), was the most informed and influential person about the Quran and the Prophet's Sunnah.

Keywords: Islamic Society, Jahilit (Ignorance), Nahj al-Balagha, Political Life of Imam Ali (AS), Islamic Agents.

1. PhD student, Nahj al-Balagha, Payam Noor University, Tehran, Iran
 2. Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, Payam Noor University, Tehran, Iran
 3. Associate Professor, Department of History and Islamic Culture and Civilization, Faculty of Theology and Islamic Studies, Payam Noor University, Tehran, Iran
 4. Professor, Department of Educational Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran
- *: Corresponding Author: **Email:** aminnaji@pnu.ac.ir

How to cite this article: Kafi Mashhadi, M., Amin Naji, M. H., Ebadi, M., Sarmadi, M. R. (2022). The solutions of the transition from the society of the Ignorance period to the Islamic society in the field of political issues from the perspective of Imam Ali (AS) with emphasis on Nahj al-Balagha, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 10(39), 81-102. DOI: 10.22084/NAHJ.2023.27593.2913

Extended Abstract

1. Introduction

The Ignorance Period, known as Jahiliyyah, refers to an era in the Arabian Peninsula approximately 100 to 200 years before the advent of Islam (Javad Ali, 2012: 1/39). During this period, specific customs and traditions governed the lives of the people. The key characteristics of this era included ignorance, idol worshiping, murder, plunder, superstitious beliefs, and oppression. The Holy Quran also directly and indirectly describes the ignorance conditions in various verses. For instance, the Quran mentions the existence of conflicts, animosity, and enmity among tribes during the era of Jahiliyyah (Quran, Al-Imran/103).

2. Theoretical framework

After the reign of the first three caliphs, Imam Ali (AS) assumed the leadership of the Islamic state upon the request of the people. He keenly observed the changes that occurred after Prophet Muhammad's (PBUH) time and clearly sensed these transformations. Even during his 25-year patience and silence, he offered admonitions to various individuals, many of which went unnoticed (Ruk: Adak; Hosseini, 2010: 7-28). However, upon assuming the position of leadership, Imam Ali (AS) endeavored to rectify the deviation of the Islamic society from the path of Prophet Muhammad (PBUH), which could be considered a kind of regression to Ignorance (jahiliyyah). Imam Ali (AS) accepted the governance and aimed to implement fundamental and significant changes within the Islamic society, transforming it from a community engaged in Ignorance behaviors and practices conflicting with the Prophet's traditions into an Islamic community. Furthermore, Imam Ali (AS) sought to introduce other changes, but his opponents and dissenters did not allow him to proceed with these efforts. The main goal of the present article is to explore how Imam Ali (AS) approached the transition from an Ignorance society to an Islamic society in terms of political governance.

3. Research method

The research method employed in this study is descriptive and analytical, based on the speeches of Imam Ali (AS), particularly Nahj al-Balagha. It involves extracting the characteristics of the Jahili society and then discussing the foundations and methods that Imam Ali (AS) presented for their reformation, as documented in his teachings and biography.

4. Discussion

Imam Ali (AS) undertook two major actions to rectify the deviations that had occurred in the past in the realm of political issues in society. One was pointing out the characteristics of the rulers and officials of the Islamic society, and the other was the explanation of the way of governance and administration of society by the officials.

If the majority of the people show inclination towards a particular form of government and desire the rule of an individual or a group, then the government should be formed based on the will and consent of the people. Such a government enjoys legitimacy, whereas a government that people obey out of coercion and compulsion lacks legitimacy. In other words, rulers and governments can be broadly divided into two categories: 1. Governments to which people willingly give consent and authority. 2. Rulers and governments to which people submit out of coercion and force. The attribute of legitimacy belongs to the first category. (Nadari Ghomi, 1378: 53)

One who is more knowledgeable and committed to the Quran and Sunnah of the Prophet (PBUH) than others can assume the leadership of the Islamic Ummah. In other words, the most knowledgeable and pious individuals are the ones who possess the qualifications for managing the Islamic society, as they have the highest awareness of religion and are the most obedient to the Quran and the Sunnah. Therefore, they can govern the society better than others based on the principles of the Quran and Sunnah.

One of the most important characteristics of Imam Ali's (AS) government was justice, which had been greatly diminished in the preceding 25 years. Imam Ali (AS) stated in his concise sayings: "Employ justice and beware of tyranny and shame, for tyranny leads to downfall and shame leads to the sword." (Hikmat/468)

Another distinguishing feature of the government of Ali (AS) that differed from the Jahili government was the selection of capable and committed administrators. As mentioned in the previous section regarding the "most knowledgeable and pious individuals in relation to the Quran and Sunnah," it is necessary to avoid repetition. It should be noted that qualified administrators should be chosen.

Another solution implemented by Imam Ali (AS) to overcome the characteristics of the Jahili society in terms of governance was the direct interaction between rulers and administrators and the people. In other words, people should be able to easily communicate with their rulers and administrators and explain their problems to them, so that the rulers and administrators can address their issues. If there is distance between

administrators and the people, and if it is not possible to meet them, the problems of the people will not be recognized or resolved, leading to despair among the people.

One of the issues that humanity has always been grappling with is war. War, although highly undesirable and destructive to human beings, is an inevitable phenomenon. Within this context, some individuals and communities engage in war in a Jahili manner, while others approach it in an Islamic manner. Regarding the Jahili society, it can be stated that it is a war-prone and selfish community that resorts to any means to achieve its interests. On the other hand, the Islamic community is a community that seeks justice and refrains from warmongering sacrificing personal interests for the sake of truth and justice.

5. Conclusion

In conclusion, Imam Ali (AS) made efforts to prevent deviations and reform the Islamic community and eliminate Jahili manner by addressing two fundamental aspects. He introduced the qualities of rulers and officials in the Islamic system and emphasized the importance of governance based on the Quran and the Prophet's tradition. The selection of leaders should enjoy public acceptance or popularity and be in accordance with the Quran and Sunnah. Imam Ali (AS) himself was the most highly qualified individual in following the Quran and the Prophet's tradition.

Furthermore, Imam Ali (AS) displayed particular behaviors in matters of warfare. He emphasized avoiding aggression and sought to prevent war until the last moments. Only when the enemy attacked, he would engage in battle and defend himself. Even before engaging in war, he would pray and show goodwill towards the enemies. These characteristics reflect the qualities of leaders in the Islamic community, as Imam Ali (AS) aimed to transform a society inclined towards war in the Jahili era into a peace-seeking Islamic society.

References [In Persian]

- Naderi Ghomi, M. M. (1378). *Negahi Gozara be Wilayat-e Faqih*. Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute.

References [In Arabic]

- Ali, J. (1391). *Al-Mufasssal fi Tarikh al-'Arab Qabl al-Islam*. Beirut: Dar al-'Ilm lil-Malayin, 1391 AH.
- Adak, Abir and Hosseini, Farah. (1389). Mowazangehirayi-haye Imam Ali (AS) dar Barabar-e Siyasathaye Uthman ibn Affan dar Dowrane Khilafat. *Mashkuye Quarterly*, 5(14), 7-28.

فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه

سال دهم، شماره ۳۹، پاییز ۱۴۰۱

DOI: 10.22084/NAHJ.2023.27593.2913

DOR: 20.1001.1.23455233.1401.10.39.4.4

(مقاله پژوهشی)

گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی در حوزه مسائل سیاسی

در روش حکومت‌داری امام علی(ع)

مریم کافی مشهدی^۱، محمدهادی امین ناجی^{۲*}، مهدی عبادی^۳، محمدرضا سرمدی^۴

بازنگری مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۱۹

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۲۸

انتشار مقاله: ۱۴۰۱/۰۹/۳۰

پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۷/۰۶

(از ص ۸۵ تا ۱۰۲)

چکیده

جامعه اسلامی پس از پیامبر(ص) دچار انحرافات شدیدی شد. این انحرافات موجب انتقاد امام علی(ع) از خلفای قبل از خود و بزرگان جامعه شد. از همین رو ایشان از آغاز خلافت خود به اصلاحات اساسی سیاسی دست زد. سؤال اصلی این پژوهش این است که امام علی(ع) برای گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی از نظر سیاسی چه راهکارهایی ارائه کرده‌اند؟ امام(ع) برای جلوگیری از انحرافات و جهت اصلاح جامعه اسلامی و زدودن روش جاهلی، در دو حوزه اساسی دست به اصلاحات زدند. ایشان با معرفی ویژگی‌های حاکم و کارگزاران اسلامی و نیز روش حکومت‌داری سعی در جامعه‌سازی کردند. امام(ع) بر انتخاب حاکم و رهبرانی تأکید دارند که بر مبنای قرآن و سنت پیامبر(ص) عمل می‌کنند این انتخاب باید مقبولیت عمومی هم داشته باشد بر اساس قرآن و سنت، امیرالمؤمنین(ع) برترین فرد و عامل‌ترین فرد به قرآن و سنت پیامبر(ص) بودند امام علی(ع) در حوزه حکومت‌داری نیز سعی می‌نمود که جامعه را از ظلم و انواع و اقسام آن به عدل سوق دهد و از نظر ایشان حاکمان و مدیران باید به عدالت رفتار کنند باید مدیران شایسته انتخاب شوند تا جامعه از جاهلیت به سمت جامعه اسلامی حرکت کند. همچنین امام علی(ع) در حوزه مسائل جنگی نیز رفتارهای خاصی از خود نشان دادند ایشان به پرهیز از جنگ‌طلبی تأکید داشتند.

کلید واژه‌ها: جامعه اسلامی، جاهلیت، نهج‌البلاغه، سیره سیاسی امام علی(ع)، کارگزاران اسلامی.

۱. دانشجوی دکتری نهج‌البلاغه، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۲. استاد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۳. دانشیار، گروه تاریخ و فرهنگ و تمدن اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۴. استاد، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

* نویسنده مسئول

۱. مقدمه

به دوره ۱۰۰ الی ۲۰۰ سال پیش از اسلام در شبه جزیره عربستان، دوران جاهلیت گفته می‌شود (جواد علی، ۱۳۹۱: ۳۹/۱)؛ در این دوران آداب و رسوم خاصی بر زندگی مردم حکم فرما بود. از مهم‌ترین خصوصیات این دوران می‌توان به جهل، بت‌پرستی، قتل و غارت، عقاید خرافی و ظلم و ستم به یکدیگر نام برد. قرآن کریم نیز در آیات مختلف به توصیف جاهلیت به‌طور مستقیم و غیرمستقیم پرداخته است. برای مثال قرآن به وجود اختلاف و کینه‌توزی و دشمنی در بین قبایل دوران جاهلیت اشاره دارد (القرآن الکریم، ۱۰۳/۳) همچنین قرآن کریم در آیات مختلف برخی از عقاید و اعمال جاهلیت را برمی‌شمارد از جمله اعتقاد مردم جاهلیت، اعتقاد به الوهیت جن، بت‌پرستی، شرک، انکار خدا، پیامبران خصوصاً پیامبر اسلام (ص) و قرآن، انکار معاد و غیره بود همچنین اعمال جاهلی مختلفی هم از مردم آن زمان سر می‌زد برای مثال زنده‌به‌گور کردن دختران، شراب‌خواری و رباخواری و انواع و اقسام ظلم و ستم‌هایی که مردم به یکدیگر روا می‌داشتند.

۱-۱. بیان مسأله

دوره تاریخی جاهلیت با بعثت پیامبر(ص) و نزول قرآن به پایان رسید، اما ویژگی‌هایی که در آن دوران وجود داشت، در هر زمانی می‌تواند رخ نماید. پس از پیامبر(ص) افراد مختلفی از جمله ابوبکر، عمر و عثمان به حکومت رسیدند که جامعه اسلامی را از مسیر خود منحرف نموده و به جامعه جاهلی نزدیک کردند هرچند در جامعه پس از پیامبر(ص) یک سری ظواهر مانند برپایی نماز جماعت و برخی عبادات رعایت می‌شد و مانند جاهلیت بت‌پرستی وجود نداشت، اما برخی اعمال و رفتارهایی انجام شد که همان رفتارهای جاهلی بوده و ریشه در جاهلیت دارد.

امام علی(ع) پس از خلفای سه‌گانه و به درخواست مردم به حکومت رسید ایشان تغییرات پس از پیامبر(ص) را به‌خوبی مشاهده کرده و به‌وضوح این تغییرات را احساس نمودند؛ حتی در دروان ۲۵ سال صبوری تذکراتی به افراد مختلف دادند که به بسیاری از آن‌ها توجه نشد (رک: اداک؛ حسینی، ۱۳۸۹: ۷-۲۸)؛ اما پس از ورود به حکومت تلاش کردند که جامعه منحرف شده از مسیر پیامبر(ص) را (که به‌نوعی بازگشت به جاهلیت محسوب می‌شود) به مسیر اصلی بازگردانند. امام علی(ع) نیز حکومت را پذیرفت و درصدد این بود که تغییرات اساسی و مهمی در جامعه اسلامی انجام دهد و جامعه‌ای که رفتارها و اعمال جاهلی که مغایر با سنت نبوی بود و در آن جامعه رخنه کرده بود را به جامعه اسلامی بازگرداند همچنین امام(ع) درصدد ایجاد تغییرات دیگری نیز بودند که مخالفان و معاندان اجازه این کار را به او ندادند سؤال اصلی این مقاله این است که گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی در روش حکومت‌داری امام علی(ع) در حوزه مسائل سیاسی چگونه بود. روش پژوهش به‌صورت توصیفی و تحلیلی بر پایه سخنان امام علی(ع) خصوصاً نهج‌البلاغه است. به این معنا که ابتدا مصادیق ویژگی جامعه جاهلی استخراج می‌شود و بعد مبانی و روش‌هایی که امام علی(ع) برای اصلاح آن‌ها ارائه می‌کند یا جزء سیره ایشان است بیان می‌شود.

۲-۱. پیشینه پژوهش

تحقیق در آموزه‌های امام علی علیه‌السلام از جنبه‌های فرهنگی، تربیتی، اقتصادی، اعتقادی، اخلاقی از سابقه درخور توجهی برخوردار است. در ادامه پژوهش‌های صورت گرفته که به موضوع مقاله حاضر نزدیک است به شرح زیر معرفی می‌گردد.

جاهلیت و مدنیت در نهج‌البلاغه، نویسنده این مقاله، شاخص‌های جاهلیت و مدنیت در نهج‌البلاغه را بر اساس «حدیث جنود عقل و جهل» بررسی و تحلیل کرده، اما به مباحث علی(ع) در رسیدن به این شاخص‌ها پرداخته نشده و همچنین راهکاری هم برای سوق دادن مردم از رفتار جاهلی به مدنی اسلامی ارائه نشده است (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۸).

بررسی جاهلیت دوم از نگاه حضرت علی علیه‌السلام در نهج‌البلاغه، در این مقاله به‌طور کلی به مقایسه بین جاهلیت اولی و جاهلیت دوم (مدرن) پرداخته و با نگاه جزئی‌تر مؤلفه‌های اعتقادی و رفتاری جاهلیت اولی و مدرن را ارزیابی کرده و تمسک به دین و سیره اهل‌بیت علیهم‌السلام را به‌عنوان راه‌کار کلی ارائه نموده است و از بیان مباحث اندیشه‌های علی(ع) و راه‌کارهای کاربردی و ساده و قابل‌فهم برای عبور دادن جامعه جاهلی به جامعه اسلامی غافل بوده است (کبیری و درجاتیانی، ۱۳۹۸).

قنوت، عبدالرحیم، نزاع رهبری در جاهلیت و اسلام، نویسنده در این کتاب با یک بررسی اجتماعی - تاریخی، رهبری‌های قبیله قریش را پیش از اسلام (دوران جاهلیت)، معرفی و ویژگی‌ها و عملکردهای حکومت آنان را بر اساس شرایط اقتصادی و فرهنگی بررسی کرده و بعد به تشریح رهبری در دوران پیامبر و بعد از پیامبر اکرم(ص)؛ نزاعی که در امر خلافت پیش آمد، می‌پردازد. با توجه به نگاه تاریخی نویسنده به حوادث سیاسی و اجتماعی پیش و پس از ظهور اسلام، ریشه کنش‌های تیره و خاندان‌های قبیله قریش که از جاهلیت منشأ می‌گیرد، روشن‌شده که قابل‌توجه است، اما در بحث نزاع خلافت، موضوع ابتر باقی‌مانده و به مبانی اندیشه‌های علی(ع) و راه و روش ایشان در برخورد با بینش و منش جاهلان توجهی نشده است (قنوت، ۱۳۸۹).

تاریخ تحلیلی و سیاسی اسلام از دوران جاهلیت تا عصر امویان، با توجه به اینکه نگاه نویسنده، تاریخی است؛ به بحث ویژگی‌های عصر جاهلیت و نظرات شرق‌شناسان و وضعیت عربستان از دیدگاه علی(ع)، حوادث پیش از بعثت، دوران بعثت تا هجرت، از هجرت تا رحلت پیامبر(ص)، مباحث تاریخی و سیاسی دوران خلافت تا سال ۵۶۵، درگیری علی(ع) و رفتارش با خلفا، سکوت و صلح و جنگ ایشان با استناد در سخنان علی(ع) و پیامبر(ص) پرداخته‌شده که حائز اهمیت و توجه است، اما به مبانی و ملاک‌های تفکرات و عملکرد و راهکارهای علی(ع) در طول زندگی و حکومت‌داری در گذار از جامعه جاهلی به اسلامی سخنی به میان نیامده است (حسنی، ۱۳۷۸).

واکوی جاهلیت از منظر نهج‌البلاغه، نویسنده در این کتاب، مؤلفه‌های جامعه جاهلی را در دو بخش: ۱- دین و احکام عبادی؛ ۲- احکام سیاسی، اجتماعی، حقوقی و احوال شخصی در جاهلیت بررسی کرده و همچنین راه‌های برون‌رفت از جاهلیت از نگاه علی(ع) ژرف کاوی شده؛ بدین‌صورت که راه‌کارهای عملی

علی(ع) را در دو بعد فردی و اجتماعی، معرفی کرده است؛ و از نگاهی دیگر شیوه امام علی(ع) در مبارزه با فرهنگ جاهلی را به دو بخش نظری (ارتقاء سطح آگاهی مردم، شناساندن خداوند متعال، معرفی صحیح جایگاه انسان...) و عملی (گزینش و انتصاب کارگزاران، توییح قانون‌گریزان، تقسیم برابر ثروت عمومی، برتری ندادن خویشان...) تقسیم کرده است (یدالله‌پور، محمدهادی، یدالله‌پور، ن‌سی‌ب، ۱۳۹۲).

باید توجه داشت که مطالب کتاب تا حدودی به موضوع ما نزدیک بوده و بخش مختصری از راه‌کارهای علی(ع) برای برون‌رفت از جاهلیت را ترسیم کرده است، اما پرداختن به تمام وجوه و نگاه کامل به همه آموزه‌های علی(ع) و مبنای اندیشه‌های ایشان در گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی به‌عنوان یک خلأ پژوهشی باقی‌مانده است.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

اهمیت و ضرورت پرداختن به این موضوع از دو جهت حائز اهمیت است:

اول: امروزه، جوامع اسلامی (و بلکه اکثر جوامع بشری)، با وجود پیشرفت علمی و تکنولوژیک، از نظر اخلاقی و شاخصه‌های عدل و برابری اجتماعی، دچار مشکلات عدیده هستند. فردگرایی جایگزین اندیشیدن به نفع جمعی شده و هدف، وسیله را توجیه می‌کند. فساد اخلاقی (خصوصاً در زمینه‌های اقتصادی) باعث شده است که نسل نوبی که بیگانه با ارزش‌های فرهنگی اجتماع خود است، آن را به زیرکی و ضامن بقا و موفقیت تعبیر نماید. دوگانگی و بلکه چندگانگی رفتاری حاکمان، آحاد مردم را دچار سردرگمی نموده است. عمده‌ی ارزش‌ها به ضد ارزش تبدیل شده و رذیلت، فضیلت به چشم می‌آید.

امتزاج حق و باطل به دلیل فقدان نمونه اخلاقی صحیح افراد را در تقابل سنت و مدرنیسم سردرگم کرده و میزانی برای حق و حقیقت نمی‌یابند. در کشورهای اسلامی این معضلات آشکارتر است؛ زیرا ریاکاری دولتمردان، سبب رویگردانی مردم و خصوصاً قشر جوان - که ایشان را نماینده‌ی دین می‌پندارد- از اسلام و معنویات شده است. درباره‌ی عملکرد امام علی(ع) در دوران کوتاه حکومت چهار سال و نیم ایشان قلم‌فرسایی بسیاری صورت گرفته؛ اما راه‌حلی عملی و قابل فهم جهت استفاده همگان از این تجربه‌ی حکومت حقه‌ی اسلام، حتی در صورت ارائه، به کار گرفته نشده است. حال، یا ایراد از پژوهندگان بوده که نتوانسته‌اند آن راهکارها را با شرایط جامعه‌ی امروز تطابق دهند، یا نفع گردانندگان جوامع ایجاب می‌کرده که چنین پژوهش‌هایی را نادیده بگیرند.

دوم: روشن است که شیوه مدیریت و حکومت‌داری امام علی(ع) ابتدائاً باید توسط حاکمان و دولتمردان و در رده‌های پایین‌تر، مدیران بخش‌های مختلف مورد استفاده قرار بگیرد. در درجات بعدی، هر کس که در هر مجموعه‌ای سمت رهبری دارد، از استاد دانشگاه گرفته تا مدیرعامل یک شرکت تا یک والد (پدر یا مادر یا قیم) در خانواده‌ی خود و ... می‌تواند از شیوه‌ی علی‌بن‌ابیطالب(ع) در مواجهه و حل مشکلات مجموعه‌ی زیردست خود و چگونگی راهبری آن‌ها در جهت پیشرفت و نیل به موفقیت بهره‌برند.

۲. بحث

۱-۲. ویژگی‌های جامعه جاهلی

عبارت «جامعه جاهلی» از دو واژه جهل و جامعه تشکیل شده است. واژه «جهل» ضد «عقل» است. (فراهیدی، بی تا: ۱/۱۵۹) و جاهلیت بازه زمانی قبل از اسلام گفته می‌شود (همان، ۳/۳۹۰). جامعه گروهی از مردم هستند که با هم وجه اشتراک داشته باشند و در سرزمینی واحد زندگی کنند (عمید، ۱۳۸۹: واژه جامعه). جامعه جاهلی به معنای دوران پیش از اسلام گفته می‌شود که دارای سنت‌ها و آموزه‌ها و رفتار و اعمال و عقاید خاصی است. قرآن، برخی از رفتارهای جاهلی را: کشتن فرزندان، ربا، قمار، تقدس حیوانات، ظهار، محرومیت زنان از ارث، فرزند خواندن پسرخوانده، زنده‌به‌گور کردن دختران، شرک، نیکی نکردن به والدین و... معرفی می‌کند؛ جامعه جاهلی، منحصر به دوران پیش از اسلام نمی‌شود و هر جامعه‌ای در هر دوره‌ای که دارای چنین ویژگی‌هایی که قرآن و اهل بیت (ع) درباره جاهلیت به آن اشاره کرده‌اند می‌شود. در پژوهش حاضر نیز همین معنا از جامعه جاهلی مدنظر است.

درباره ویژگی‌های جامعه جاهلی باید گفت که مهم‌ترین ویژگی کنار نهادن قرآن و پیروی از آراء و نظرات مخالف قرآن است به گونه‌ای که بدعت‌ها جایگزین قرآن و سنت نبوی شود. از دیگر ویژگی‌های جامعه جاهلی برخورد تعصبی و قومیتی با مسائل هست به گونه‌ای که تعصب و قومیت‌گرایی جایگزین حق‌گرایی شود در همین راستا باید گفت که حضرت علی علیه‌السلام مدام مردم را از درافتادن به دام حمیت و عصبیت جاهلی پرهیز داده و شیطان را مظهر حمیت و تعصب معرفی کرده است. (صبحی صالح، ۱۳۸۷: ۱/۲۸۸-۲۸۹). از دیگر ویژگی‌های جامعه جاهلی تزییع و کنار نهادن نماز و استفاده از مشروبات مست‌کننده است به گونه‌ای که بی‌اهمیت‌ترین چیز برای جامعه برپایی نماز باشد در همین راستا در احادیث آمده که نوشنده شراب، نمازش تا چهل روز پذیرفته نیست و اگر در این چهل روز از دنیا برود، به مرگ جاهلی مرده است (کلینی، ۱۴۰۷: ۶/۴۰۰-۴۰۱).

لازم به ذکر است که قرآن کریم، برخی از اعمال مانند شرک یا رها کردن خداوند، نیکی نکردن به والدین، کشتن فرزندان از بیم فقر (انعام/۱۵۱) را از خصوصیات جاهلیت برشمرده است به عبارت دیگر اگر اعتقاد به خداوند محور حرکتی یک جامعه نباشد و یا اینکه برخورد صحیح و نیکو با پدر و مادر نباشد و یا اینکه به دلیل فقر از فرزند آوری ممانعت شود یا فرزند به دلیل فقر از بین برود آن جامعه از منظر قرآن جامعه جاهلی است. همچنین از منظر قرآن، زنا (اسراء/۳۲) و وادار کردن کنیزان به زنا (نور/۳۳) از دیگر خصوصیات جامعه جاهلی است یعنی اگر افراد جامعه‌ای، ازدواج را ترک کنند و یا اهمیت لازم به آن ندهند و در مقابل به زنا گرایش پیدا کنند و حتی افراد قدرتمند افراد ضعیف را به زنا وادار کنند آن جامعه نیز جامعه جاهلی است. یکی دیگر از خصوصیات جامعه جاهلی رباخواری است (بقره/۲۷۵) ربا سبب افزایش ثروت ثروتمندان و ضعیف‌تر شدن فقرا و نیازمندان می‌شود همچنین مانع تولید و کسب‌وکار می‌شود درحالی‌که مهم‌ترین عامل پیشرفت اقتصادی یک کشور تولید و کسب‌وکار است نه ربا، علاوه بر این قمار هم یکی دیگر از خصوصیات جامعه جاهلی است (مائده/۹۰) قمار هم سبب می‌شود که جامعه به لحاظ

اقتصادی رشد نکند و جوان‌های مبتلا به قمار به بطالت روزگار خود را بگذرانند و در امر تولید اقتصادی یک کشور کمک‌چندانی نکنند. از دیگر خصوصیات جامعه جاهلی وجود فسادهای اقتصادی است و اینکه مواهب الهی و بیت‌المال به دست عده‌ای خاص برسد و دست عده‌ای دیگر از آن کوتاه بماند و مسائل اقتصادی با عدالت تقسیم نشوند چنانکه نمونه‌های آن در بحث خلفا وجود داشت و به آن‌ها اشاره می‌شود. از دیگر خصوصیات جامعه جاهلی انتصابات قومی و قبیله‌ای در حکومت است چنانکه عثمان افراد مختلفی از بنی‌امیه و از خاندان خویش را به حکومت گماشته بود و ملاک اصلی که تقوی است و خداوند به آن تکیه دارد نادیده گرفته شد.

از دیگر خصوصیات جامعه جاهلی نپذیرفتن امام برحق و منصوب از جانب خدا است برخی علاوه بر نپذیرفتن، کینه هم از امام بر حق دارند که در احادیث شیعی کینه داشتن نسبت به حضرت علی علیه‌السلام موجب مرگ جاهلی شمرده شده است (ابن‌بابویه، ۱۳۸۶: ۱۴۴/۱). به عبارت دیگر نپذیرفتن فرستاده خدا یا ولی او به معنای مخالفت با خدا است حتی برخی پا را فراتر از این نهاده و به کینه و دشمنی با امیرالمؤمنین(ع) می‌پرداختند درحالی‌که هیچ‌کس هیچ قبیحی از ایشان ندیده بود. مقابله با بهترین افراد و پاک‌ترین افراد نیز از خصوصیات جامعه جاهلی است.

از دیگر ویژگی‌های جامعه جاهلی بی‌توجهی به آخرت و دنیاگرایی صرف است افراد جاهلی هم و غمی جز دنیا ندارند و جز برای دنیا کار نمی‌کنند اما جامعه اسلامی برای دنیا و آخرت توأمان کار می‌کند این بعد از جاهلیت بعد پیامبر(ص) ظهور و نمود بیشتری پیدا کرد به طوری که برخی از صحابه ثروت‌های کلانی اندوخته و اموال فراوانی از آن‌ها به‌جامانده است.

درباره کنشگران جامعه جاهلی نیز باید گفت که جامعه جاهلی رهبرانی دارد و افرادی که از آن رهبران تبعیت می‌کنند آن رهبران بر اساس هوا و هوس خود و مخالف قرآن نظراتی ارائه می‌دهند و مردم جاهلی نیز از آن‌ها تبعیت نموده و از آن‌ها پیروی می‌کنند و تمامی هدف این رهبران دنیاگرایی صرف و پرهیز از آخرت‌گرایی است.

۲-۲. مفهوم سیاست

واژه سیاست در لغت به معنای حکومت، اداره و تدبیر کردن، تنبیه و مجازات کردن آمده است (حییم، ۱۳۶۸: ۵۵۸). سیاست به معنای، حکومت کردن، اداره کردن امور و حکم راندن بر رعیت و اداره امور مملکت است (معین، ۱۳۸۶: ۹۰۲/۱). در معجم لغت، سیاست به معنای قیام بر چیزی به وسیله آنچه اصلاحش می‌کند و به صلاح اوست، نیز هست (زبیدی، ۱۴۱۴: ۳۲۲/۸؛ ابن‌منظور، بی‌تا: ۱۰۸/۶). سیاست، فن حکومت در مملکت و اداره امور داخلی و خارجی کشورها است (عمید، ۱۳۸۹: ۱۲۵۶/۲؛ مهیار، ۱۳۷۰: ۵۰۶).

سیاست در متون و منابع روایی به معنای ریاست، سرپرستی و پرورش به‌کاررفته است (مقیمی، ۱۳۸۹: ۵۹-۹۶). برای نمونه می‌توان به روایتی از امام رضا(ع) در خصوص ویژگی‌های امامان معصومان(ع) اشاره نمود که ایشان می‌فرمایند: امام «عَالِمٌ بِالسِّيَاسَةِ مَفْرُوضُ الطَّاعَةِ» است (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۰۲/۱؛ ابن‌بابویه،

۶۷۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۲۶/۲۵). همچنین در روایت دیگری در همین خصوص، امیرالمؤمنین علی(ع) نیز یکی از خصوصیات امام را «عَالِمٌ بِالسِّيَاسَةِ قَائِمٌ بِالرِّئَاسَةِ» برشمرده‌اند (همان، ۱۷۲/۲۵). امیرالمؤمنین علی(ع) در کلامی دیگر، نیکویی سیاست راه عامل برپادارنده‌ی رعیت دانسته‌اند و در این خصوص می‌فرمایند: «حُسْنُ السِّيَاسَةِ قَوَامُ الرِّعِيَّةِ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۳۴۴). ایشان در روایتی دیگر جمال سیاست راه، عدالت در حکومت و گذشت نمودن همراه با قدرت بیان فرموده‌اند: «جَمَالُ السِّيَاسَةِ الْعَدْلُ فِي الْإِمْرَةِ وَ الْعَفْوُ مَعَ الْقُدْرَةِ» (همان، ۳۴۱)؛ اما در قرآن کریم، واژه سیاست، عیناً به کار نرفته است، بلکه برای حکومت و سرپرستی جامعه، از واژه «خلافت» استفاده شده است (مقیمی، ۱۳۸۹: ۵۹-۹۶).

در توضیح معنای اصطلاحی سیاست، در برخی فرهنگ‌های سیاسی معاصر، آن را معادل راه و رسم حکومت و کاربرد قدرت و تمامی اموری دانسته‌اند که در قلمرو اختیارات دولت و نهادهای سیاسی مانند مجلس قرار دارد و بالطبع فعالیت احزاب سیاسی و سازمان‌هایی را که برای سهم شدن در قدرت تلاش می‌کنند و همچنین امور دیپلماسی و روابط بین کشورها را نیز در برمی‌گیرد (طلوعی، ۱۳۹۵: ۶۴۱). لذا در عرف مصطلح و رایج علوم سیاسی، سیاست را به دو عرصه سیاست خارجی و سیاست داخلی تقسیم می‌کنند. سیاست به معنای تدبیر و جهت‌دهی امور، به‌منظور نیل به هدفی خاص است. از نگاهی دیگر، معنای اصطلاحی امروزی سیاست، با عنایت به تقسیم‌بندی‌هایی که از انواع «امور» در علم فلسفه صورت می‌پذیرد، می‌تواند معادل تدبیر امور جامعه (سیاست مَدَن) و تدبیر امور جوامع جهان به‌سوی جامعه نمونه (مدینه‌ی فاضله) باشد (نک به: الهی‌زاده، ۱۳۹۵: ۲۸-۲۷).

به‌طور کلی به اصلاح و تدبیر و اداره امور کشور در ابعاد مختلف سیاست گفته می‌شود. سیاست در لغت به معنای، تدبیر، اصلاح و تربیت است؛ سیاست در معانی امرونی کردن مردم، ریاست کردن، حکم راندن، مصلحت اندیشیدن و غیره به‌کاررفته است (فراهیدی، بی‌تا: ۳۳۶/۷) هرچند تعاریف مختلفی از سیاست به‌طور اصطلاحی ارائه شده اما سیاست با معنای لغوی مرتبط بوده و به معنای اداره کشور یا امور مرتبط با اداره کشور و ارتباط آن با خارج است (حسن انوری و دیگران، ۱۳۸۱: ذیل واژه سیاست).

۲-۳. ویژگی جامعه اسلامی در آغاز خلافت امام علی(ع)

قبل از اینکه به راهکارهای گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی در روش حکومت‌داری امام علی(ع) پرداخته شود، لازم است به ویژگی‌های جامعه‌ای که ایشان در سه خلیفه قبل از خود تحویل گرفت پرداخته شود تا روش حکومت‌داری امام علی(ع) دقیق‌تر تبیین شود.

با بعثت پیامبر(ص) دوران جاهلیت به پایان رسید و با نزول قرآن و اجرای احکام و دستورات الهی توسط پیامبر(ص)، به‌مرور عقاید و اعمال جاهلی از میان رفت. در دوران پس از پیامبر(ص) تا پیش از دوره حکومت علوی، تغییراتی در میان جامعه مسلمین اتفاق افتاد تغییراتی که با سیره پیامبر(ص) و آیات قرآن همخوانی نداشت که در ادامه به برخی از بدعتها و اعمال منافی قرآن و سیره پیامبر(ص) اشاره می‌شود: ابوبکر ایجادکننده برخی از بدعتها و رفتارهای مخالف قرآن و سیره پیامبر(ص) بود برای مثال مهمترین بدعت او غصب خلافت از امیرالمؤمنین علی(ع) بود که سبب شد اسلام نبوی از مسیر اصلی خود خارج شده

و همراه با بدعت‌ها و نظرات شخصی و مخالف قرآن شود. ابوبکر سهم «المؤلفة فلونهم» را که پیامبر(ص) همیشه از زکات می‌پرداخت و باعث تألیف قلوب افراد تازه مسلمان می‌شد را قطع کرد (شرف‌الدین موسوی، ۴۰۴ ق: ۷۲)؛ همچنین او سهم «ذی القربی» از خمس را قطع کرد سهم ذی القربی سهمی بود از خمس که به امیرالمؤمنین(ع)، حضرت زهرا(س) و بنی‌هاشم و سادات می‌رسید (همان، ۸۱). علاوه بر این ابوبکر، فدک را که پیامبر(ص) به حضرت زهرا(س) هدیه داده بود؛ غصب کرد و کارگزاران حضرت زهرا(س) را از فدک بیرون راند (همان، ۹۷). یکی دیگر از بدعت‌های ابوبکر این بود که به دستور او و با نظارت او به خانه حضرت زهرا(س) حمله شد و خانه ایشان به آتش کشیده شد. (همان، ۱۱۰). از دیگر بدعت‌های ابوبکر جنگ و قتل پرداخت نکنندگان زکات بود درحالی‌که افراد کشته شده مسلمان بودند و به دین اعتقاد داشتند و جرم نپرداختن زکات قتل نبود (همان، ۱۳۳). خالدبن ولید به طایفه مالک‌بن‌نویره حمله کرد مالک و برخی افراد را هم کشت اما ابوبکر او را قصاص نکرد (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۷۱/۳)، از دیگر بدعت‌های ابوبکر دستور به ممنوعیت نگارش حدیث بود (شرف‌الدین موسوی، ۱۴۰۴: ۱۵۶) که خلفای دیگر هم از او پیروی کردند و این کار تا زمان عمر بن عبدالعزیز طول کشید و باعث شد که احادیث بسیاری از بین برود و یا نقل به معنا به دست دیگران برسد. از دیگر کارهای ابوبکر می‌توان به سوزاندن فجائه سلمی به خاطر ارتداد اشاره کرد (شعرانی، ۱۳۷۶: ۵۳۱) درحالی‌که نباید با آتش کسی را کشت. ابوبکر برای خود سهمی از بیت‌المال به‌عنوان حاکم اسلامی قرار داد (کوفی، ۱۳۷۳: ۴۹) درحالی‌که چنین چیزی مطابق سیره پیامبر(ص) نبود و همه و همه از بیت‌المال یکسان سهم می‌بردند. این‌ها برخی از بدعت‌ها و فاصله گرفتن خلیفه اول از عملکرد قرآنی و سیره نبوی است که نشانگر گرایش حاکم و مردم آن زمان به رفتارهای جاهلی بود.

درباره خلیفه دوم نیز باید گفت که او هم عملکردهای ضد قرآنی و ضد سیره پیامبر(ص) داشت از جمله هجوم و حمله به خانه حضرت فاطمه سلام‌الله علیها (مجلسی، ۱۴۰۳: ۵۹/۳۱) و آتش کشیدن آن که سبب کشته شدن فرزند حضرت زهرا(س) شد، مقام ابراهیم را، پیامبر خدا به‌جای اصلی برگردانده بود ولی عمر آن را به‌جای دوران جاهلیت برگرداند (همان، ۲۸/۳۱) او مُتَعَةُ الْحَجِّ و مُتَعَةُ النِّسَاءِ را تحریم کرد (همان، ۵۹۴/۳۰)، او سه طلاقه کردن زن به یکباره را بنیان نهاد (همان، ۲۶/۳۱) درحالی‌که بر اساس قرآن باید بین طلاق‌ها فاصله باشد، از دیگر بدعت‌های او نماز تراویح (همان، ۷/۳۱) و آمین گفتن پس از «ولا الضالین» است (کوفی، ۱۳۷۳: ۶۱) درحالی‌که پیامبر(ص) هیچ‌گاه چنین کاری نمی‌کرد. تبعیض در تقسیم بیت‌المال از دیگر بدعت‌های اوست او به مهاجران بیش از انصار و به عرب بیش از عجم و به زنان پیامبر بیش از دیگران از بیت‌المال می‌پرداخت حتی در میان زنان پیامبر(ص) به عایشه و حفصه بیش از زنان دیگر از بیت‌المال می‌پرداخت (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۴۴/۳۱). عمر «الصلوة خیر من النوم» را به اذان اضافه و «حی علی خیر العمل» را از اذان حذف کرد (شرف‌الدین موسوی، ۱۴۰۴: ۲۴۴)، مغیره بن شعبه با

۱. برای اطلاعات بیشتر در این باره می‌توان به کتاب «مواسات الزهرا» رجوع کرد.

زنی زنا کرده بود اما عمر با فشار و تهدید شاهد چهارم مانع از اجرای حد بر مغیره شد (همان، ۳۴۰) این‌ها برخی از بدعت‌های عمر بن خطاب است که با قرآن و سنت نبوی همخوانی ندارد.

درباره عثمان هم باید گفت که او نماز را در مسافرت کامل می‌خواند (مالک بن انس، ۱۴۲۵ق: ۲۸۲/۱) درحالی که سیره پیامبر (ص) خواندن نماز در مسافرت به صورت شکسته بود عثمان، صحابی جلیل‌القدر یعنی ابوذر را به شام و سپس ریزه تبعید کرد (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۷۸ق: ۲۵۶/۸)؛ درحالی که ابوذر در نزد پیامبر (ص) جایگاه والایی داشت و پیامبر (ص) همیشه به ابوذر احترام می‌گذاشت و او را از یاران واقعی خود می‌دانست. او بنی‌امیه و خاندان خود را بر بخش‌های مختلف حکومت قرار داد و به اندازه‌ای فساد مالی داشت که مردم از رفتارهای او به ستوه آمده بودند و نمی‌توانستند فساد مالی او و نزدیکانش را تحمل کنند (غریب مأمون، بی‌تا: ۱۰۵) و یکی از مهمترین علت‌های شورش علیه عثمان همین مسئله فساد مالی بود. این‌ها هم برخی از بدعت‌ها و فاصله گرفتن‌های عثمان از اسلام نبوی بود.

امیرالمؤمنین علی (ع) در جامعه اسلامی حضور داشت و تمامی رفتارها و عملکرد خلفا و فاصله گرفتن‌های آن‌ها از پیامبر (ص) را می‌دید مردم پس از عثمان متوجه شدند که تنها امیرالمؤمنین (ع) می‌تواند جامعه کنونی را رهبری و اصلاح کند مردم با امام علی (ع) بیعت کردند امام علی (ع) نیز حکومت را پذیرفت و درصدد این بود که تغییرات اساسی و مهمی در جامعه اسلامی انجام دهد و جامعه‌ای که رفتارها و اعمال جاهلی که مغایر با سنت نبوی بود و در آن جامعه رخنه کرده بود را به جامعه اسلامی بازگرداند همچنین امام (ع) درصدد ایجاد تغییرات دیگری نیز بودند که مخالفان و معاندان اجازه این کار را به او ندادند سؤال اصلی این نگارش این است که چه تغییراتی پس از پیامبر (ص) اتفاق افتاده بوده و امام علی (ع) با چه مبانی و راهکارهایی جامعه تغییر کرده را به سمت اسلام حقیقی که از پیامبر (ص) آموخته بودند؛ سوق داد.

۲-۳. راهکارهای امام علی (ع) برای ایجاد جامعه اسلامی

امام علی (ع) برای اینکه انحرافات که در گذشته در حوزه مسائل سیاسی در جامعه رخ داده بود، اصلاح نمایند به دو کار عمده دست زدند. یکی بیان ویژگی‌های حاکم و کارگزاران جامعه اسلامی و دیگری تبیین روش حکومت‌داری و اداره جامعه توسط کارگزاران. در ادامه به بررسی این دو راهکار و زیرمجموعه‌های آن پرداخته می‌شود:

۲-۳-۱. شاخصه‌های حاکم و کارگزار جامعه اسلامی

امام علی (ع) برای حاکم و کارگزار جامعه اسلامی ویژگی‌های متعددی مطرح کرده‌اند که در ادامه به بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود.

۲-۳-۱-۱. اخلاق‌گرا بودن

یکی از مشکلات جامعه جاهلی انتخاب حاکمانی است که از قرآن و سنت پیامبر (ص) و احادیث معصومان فاصله گرفته‌اند پیش از ورود به بحث لازم است برخی از خصوصیت حاکمان مورد تأیید خداوند بیان شوند سپس به راهکارهای امام علی (ع) برای انتخاب صحیح حاکم اشاره کرد.

بر اساس آیات قرآن کریم خداوند برای کافران نسبت به مؤمنان سلطه‌ای قرار نداده است (نساء/۱۴۱) و مؤمنان و در رأس آن‌ها پیامبر نباید از کافران و منافقان تبعیت کند (احزاب/۴۸) از این آیات و به‌طور کلی از قرآن این برداشت می‌شود که حاکم اسلامی باید فردی باشد که ابتدا مؤمن بوده و کافر نباشد همچنین حاکم نباید از کافران و منافقان تبعیت کند.

بعد از ایمان مهم‌ترین خصوصیتی که باید حاکم اسلامی داشته باشد عادل بودن (و نه ظالم بودن) است. خداوند درباره شرایط امامت پس از اینکه چند بار حضرت ابراهیم(ع) را امتحان کرد گفت: ﴿وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ (بقره/۱۲۴) از منظر خداوند ظالم نبودن کافی نیست بلکه مؤمنان و در صدر آنان حاکم اسلامی نباید به ظالمان اعتماد و متمایل هم بشود قرآن در این باره می‌فرماید: ﴿وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ﴾ (هود/۱۱۳) عدل و عادل دایره وسیعی دارد و حاکم اسلامی باید در تمام سطوح سیاسی، مالی و اقتصادی و غیره به عدل و حق حکم کند و نباید به ظلم حکم نموده و یا حتی به آن نزدیک شد.

از دیگر خصوصیت رهبران الهی خوش‌اخلاقی در بالاترین سطح است خداوند در آیه ۱۵۹ سوره آل عمران می‌فرماید: ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ...﴾، این آیه به این اشاره دارد که حاکم اسلامی باید نرم‌خو بوده تا مردم بتوانند گرد او جمع شوند و نباید تندخو باشند چراکه تندخویی سبب ترس مردم از حاکم و در نتیجه دوری آن‌ها از حاکم می‌شود؛ بنابراین به‌طور کلی خصوصیات حاکم اسلامی را می‌توان در ایمان به خدا، عادل بودن و ظالم نبودن، عادل بودن و به‌حق حکم کردن و نرم‌خویی و غیره است که امام علی(ع) نیز در هنگام انتخاب حاکمان و مدیران به آن توجه داشتند. البته امام علی(ع) توصیه‌هایی نیز برای انتخاب حاکم و مدیر دارند برای مثال ایشان می‌فرمایند: «وَتَوَخَّ مِنْهُمْ أَهْلَ النَّجْرِيَّةِ وَالْحَيَاءِ مِنَ أَهْلِ الْبَيْتَاتِ الصَّالِحَةِ وَالْقَدَمِ فِي الْإِسْلَامِ الْمُتَقَدِّمَةِ فَإِنَّهُمْ أَكْرَمُ أَخْلَاقًا وَ أَصْحَىٰ أَعْرَاضًا وَ أَقْلٌ فِي الْمَطَامِعِ إِشْرَافًا وَ أَبْلَغُ فِي عَوَاقِبِ الْأُمُورِ نَظْرًا» (نامه/۵۳) در شرح این سخن امام درباره ویژگی‌های کارکنان دولتی این‌گونه آمده است: ۱- یک کارمند برای کارهای حکومتی و استانداری‌ها از میان مردم کارآموز بوده و آگاه به مقررات و قوانین انتخاب شود؛ و سخن را به دلیل این‌که این اصل مهم کار است از همین‌جا شروع کرده است؛ ۲- از اهل شرم و حیا باشد، نه آن‌چنان‌که در کمرویی در حدی باشد که آلت دست دیگران گردد - که طرف تفریط است - در نتیجه به‌وسیله او حقوق و منافع اشخاص را از بین ببرند و نه به مرز بی‌حیایی برسد، که موضع افراط است و باعث بی‌اعتباری او نزد مردم و نفرت دل‌ها از وی شود؛ ۳- از اعضای خانواده‌های خوش‌نام و پیش‌قدم در اسلام باشند، در این عبارت کنایه از خانواده‌های با سابقه در دیانت و خوبی است، که ریشه‌دار در این امور است؛ و به دلیل مصلحت و حکمت در به کار گماردن کسانی با این ویژگی‌های با این عبارت اشاره فرموده است: «فَانْتَهُم... نظراً»، توضیح آنکه شرم و حیا و درستی و اصالت خانوادگی و پیش‌قدم بودن در اسلام، باعث بزرگواری و حفظ نوامیس از تعرض دیگران و کم‌اعتنایی و بی‌توجهی به چشم‌اندازهای دنیوی می‌گردد و همچنین آرمودگی باعث تیزبینی و دوراندیشی درباره نتایج و پیامد کارها می‌گردد. این عبارت به‌منزله صغرای قیاس مضموری است

که کبرای مقدر آن چنین است: و هر کس چنان باشد، شایسته‌تر برای والیگری و کارمندی است (ابن‌میثم، ۱۴۰۴: ۲۷۶/۵-۲۷۳). این توصیه امام به این معنا است که اولاً باید این‌گونه افراد برای پست‌های دولتی انتخاب شود ثانیاً افراد سطح بالا و حاکمان و مدیران بالادستی باید این صفات را بیشتر از دیگران در خود داشته باشند.

در نهایت باید گفت که امام با توصیه‌هایی مانع از انتخاب حاکمان مفسد و مستبد و غیر الهی می‌شدند چراکه انتخاب این نوع حاکمان عواقب سختی برای جامعه دارد و جامعه را به سمت جاهلیت و تباهی می‌کشاند و طبیعتاً این حاکمان نیز مدیران پایین‌دستی خود را با افکار و عقاید خود انتخاب می‌کنند و نتیجه آن چیزی جز تباهی مردم و جامعه نخواهد شد.

۲-۱-۳-۲. دانستن مقبولیت و پذیرش عمومی در میان مردم

بر اساس عقاید شیعه امام علی(ع) توسط پیامبر(ص) به جانشینی منصوب شدند و غاصبان حکومت را غصب نموده و اجازه ندادند که وصیت پیامبر(ص) اجرا شود به عبارت دیگر شیعیان امام علی(ع) را منصوب من عبدالله می‌دانند اما برخی پس از پیامبر(ص) حکومت را غصب نموده و اجازه ندادند که مقبولیت و پذیرش عمومی امام علی(ع) اتفاق بیفتد.

یکی از مهم‌ترین راهکارهای گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی، انتخاب صحیح حاکمان و مقبولیت و پذیرش عمومی حاکم است مسئله‌ای که در جریان زندگی امیرالمؤمنین(ع) و در دوران حکومت ایشان اتفاق افتاد به عبارت دیگر امام علی(ع) با مقبولیت عمومی به حکومت نشست و معتقد بود که حاکم باید مقبولیت عمومی داشته باشد.

منظور از مقبولیت «پذیرش مردمی» است. اگر اکثریت مردم برای حکومت تمایل نشان دهند و خواستار حاکمیت فرد یا گروهی باشند در نتیجه باید حکومتی بر اساس خواست و اراده مردم تشکیل گردد و آن حکومت دارای مقبولیت است و در غیر این صورت از مقبولیت برخوردار نیست؛ به عبارت دیگر، حاکمان و حکومت‌ها را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: ۱. حکومت‌هایی که مردم و افراد یک جامعه از روی رضا و رغبت تن به حاکمیت و اعمال سلطه آن‌ها می‌دهند؛ ۲. حاکمان و حکومت‌هایی که مردم و افراد یک جامعه از روی اجبار و اکراه از آنان اطاعت می‌کنند: ویژگی مقبولیت اختصاص به دسته اول دارد (نادری قمی، ۱۳۷۸: ۵۳).

درباره جریان بیعت مردم با امام علی(ع) نیز باید گفت که پس از کشته شدن عثمان در سال ۳۵ هجری، جمعی از اصحاب نزد امام علی(ع) آمدند و گفتند: ما سزاوارتر از تو به خلافت کسی را نمی‌شناسیم؛ علی(ع) ابتدا خلافت را نپذیرفت و گفت: من وزیر شما باشم بهتر است تا امیر شما باشم. آنان گفتند: جز بیعت با تو چیزی نمی‌پذیریم. علی(ع) گفت که بیعت او در خفا نیست و باید در مسجد باشد (طبری، بی‌تا: ۴۲۹/۴)؛ همه انصار (جز چند نفر) با علی(ع) بیعت کردند. مخالفان عبارت بودند از حسان بن ثابت، کعب بن مالک، مسلمة بن مخلد، محمد بن مسلمة و چند نفر دیگر که از یاران عثمان به شمار می‌آمدند؛ از جمله عبدالله بن عمر، زید بن ثابت و اسامة بن زید (همان، ۴۲۷/۴-۴۳۱). امام(ع) در ابتدا

بیعت با مردم را نمی‌پذیرفت چرا که امام(ع)، جامعه موجود را جامعه فاصله‌دار از اسلام ناب محمدی می‌دانست و اینکه بسیار کار سختی پیش رو بود. (خطبه/۹۲) اما به‌رحال امام(ع) این مقبولیت و پذیرش عمومی از جانب مردم را قبول کرد و بیعت مردم با خود را پذیرفت.

امام (ع) در این زمینه می‌فرماید: «لَوْ لَا حُضُورُ الْحَاضِرِ وَ قِيَامُ الْحُجَّةِ بِوُجُودِ النَّاصِرِ وَمَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ إِلَّا يُقَارُوا عَلَى كِطَّةِ ظَالِمٍ وَ لَا سَعَبَ مَظْلُومٍ لِأَلْقَيْتُ حَبْلَهَا عَلَى غَارِبِهَا وَ لَسَقَيْتُ آخِرَهَا بِكَأْسِ أَوْلِهَا» (خطبه/۳).

جمله «لو لا حضور الحاضر» در ظاهر اشاره به «حضور حاضران برای بیعت» با اوست، هر چند بعضی حاضر را اشاره به خود «بیعت» دانسته‌اند که در معنی تفاوت چندانی نمی‌کند. اما اینکه منظور «حضور خداوند» یا «حضور زمانی که پیامبر(ص) آن را برای علی(ع) پیش‌بینی کرده بود» باشد بسیار بعید به نظر می‌رسد، هر چند بعضی از بزرگان آن را به‌عنوان احتمال ذکر کرده‌اند. به‌رحال این جمله از نظر معنی با جمله «و قیام الحجة بوجود الناصر» تقریباً یکی است و هر دو اشاره به اتمام حجت بر آن حضرت است که با وجود آن همه یاوران و بیعت‌کنندگان، برای اقامه عدل بپا خیزد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱/۳۹۹).

علاوه بر این امیر مؤمنان (ع) می‌فرماید: پیامبر(ص) به من فرمود: «یا بن ابیطالب لک ولاء امتی فان ولوک فی عافیة و اجمعوا علیک بالرضا فقم بامرهم و الا فدعهم و ما هم فیہ» (سیدبن طاووس، ۱۴۱۲: ۱۸۰) این روایت نشان می‌دهد که امیر مؤمنان(ع) از سوی پیامبر(ص) به ولایت منصوب شده است؛ و آن حضرت، هنگامی حکومت را باید بپذیرند که مقبولیت و پذیرش مردمی هم باشد.

بنابراین مقبولیت عمومی توسط مردم یکی از راهکارهای سیاسی امام(ع) در جهت انتخاب حاکمان از جمله خود و دیگران است. در مقابل این راهکار و روش امام علی(ع) تحمیل حاکم توسط عده‌ای معدود به همه مردم است به‌عبارت‌دیگر جامعه جاهلی به‌جای انتخابات، انتصابات دارد و هر فردی که برای عده‌ای سودمند باشد یا اینکه از او بترسند به همه مردم تحمیل می‌شود چیزی که نمونه آن در سقیفه اتفاق افتاد و عده قلیل حتی بدون اجماع مردم مدینه و حتی دیگر مردم در شهرهای اسلامی بر همه مردم تصمیم گرفتند و فرد مورد نظر خود را بر همه مردم تحمیل کردند.

۲-۳-۱-۳. داناترین و عامل‌ترین فرد به قرآن و سنت پیامبر(ص)

کسی می‌تواند رهبری امت اسلامی را به عهده بگیرد که از دیگران نسبت به قرآن و سنت پیامبر(ص) داناتر و عامل‌تر باشد به‌عبارت‌دیگر داناترین و باتقواترین افراد صلاحیت مدیریت جامعه اسلامی را دارند چراکه آن‌ها آگاه‌ترین افراد به دین هستند و عامل‌ترین مردم به قرآن و سنت می‌باشند در نتیجه آن‌ها می‌توانند بهتر از دیگران جامعه را بر مبنای قرآن و سنت اداره کنند.

حضرت علی(ع) در این باره می‌فرماید: «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ أَحَقَّ النَّاسِ بِهَذَا الْأَمْرِ أَقْوَاهُمْ عَلَيْهِ، وَأَعْلَمُهُمْ بِأَمْرِ اللَّهِ فِيهِ» (خطبه/۱۷۲). منظور از داناترین به امر خدا کسی است که به قرآن و سخنان پیامبر(ص) بیشترین آگاهی را داشته باشد. چنین فردی لیاقت حکومت و مدیریت خواهد داشت و ضروری است که چنین فردی برای حکومت انتخاب شود چراکه اگر کسی اطلاعاتش درباره امر خدا و رسول خدا(ص) کمتر باشد

حتی اگر بسیار با اخلاق و متدین هم باشد نظرات و حکم‌هایی خواهد داد که مغایر با دستورات خدا و پیامبر (ص) است در نتیجه جامعه از مسیر اسلامی بودن خود انحراف پیدا خواهد کرد اما درباره اینکه چه کسی بعد از پیامبر (ص) این خصوصیت را داراست باید گفت که امیرالمؤمنین علی (ع) داناترین و عامل‌ترین فرد به قرآن و سنت است برای مثال عایشه می‌گوید: «انّه أعلم الناس بالسنة»؛ (محب‌الدین الطبری، ۱۴۲۴: ۱۹۳/۲ و ۱۴۱/۳). همچنین سلمان از پیامبر اکرم (ص) نقل می‌کند: «أعلم أمتی من بعدی علی بن ابی طالب» (اخطب خوارزم، ۱۳۸۸: ۴۹)؛ بنابراین امیرالمؤمنین (ع) داناترین و عامل‌ترین فرد به قرآن و سنت است همچنین ایشان سعی می‌نمود افرادی به مانند خود برای مدیریت امور مختلف انتخاب کند به عبارت دیگر چون امیرالمؤمنین (ع) عاملترین و داناترین فرد به قرآن و سنت بود شخصیت ایشان به گونه‌ای بود که افراد همانند خود گرد او آیند و در حوزه‌های مدیریتی مختلف حضور داشته باشند؛ و اگر امام احساس می‌کرد که فردی از مواضعی که ایشان مدنظرشان است خارج شده است سریعاً شخص مورد نظر را عزل می‌نمود.

بنابراین می‌توان گفت که جامعه اسلامی جامعه‌ای است که مدیران آن بر اساس علم و عمل به قرآن انتخاب می‌شوند در مقابل در جامعه جاهلی مدیران بر اساس علم و عمل به قرآن انتخاب نمی‌شوند و معمولاً بر اساس منافع شخصی و حزبی و گروهی انتخاب می‌شوند و امیرالمؤمنین (ع) همواره به عمل به قرآن و سنت پیامبر (ص) دعوت می‌کرد و خود و مدیرانش در بالاترین سطح از عمل به قرآن و سنت پیامبر (ص) بودند.

۲-۴. ویژگی‌های حکومت‌داری حاکمان و کارگزاران جامعه اسلامی

امام علی(ع) برای گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی راهکارهای مختلفی را به صورت گفتاری و عملی بیان کرده‌اند هرچند موارد قابل بررسی بسیار زیاد است اما در ادامه به چند مورد اشاره می‌شود.

۲-۴-۱. عدالت محوری

یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های حکومت امام علی(ع) عدالت بود چیزی که در دوره ۲۵ سال پیش از ایشان بسیار کم‌رنگ شده بود. امام علی(ع) در کلمات قصار خود می‌فرماید: «اِسْتَعْمِلِ الْعَدْلَ وَ اِخْتَرِ الْعُسْفَ وَ اَلْحَيْفَ فَاِنَّ الْعُسْفَ يَغْوُدُ بِالْجَلَاءِ وَ اَلْحَيْفَ يَدْعُو اِلَى السَّيْفِ» (حکمت/۴۶۸) «معصوم علیه‌السلام در این بخش از کلام خود ابتدا دستور به عدالت می‌دهد سپس آثار شوم تخلف از آن را بیان می‌فرماید. نخست بر عدالت تأکید می‌ورزد عدالتی که زمین و آسمان به سبب آن برپاست، عدالتی که مایه آرامش و آسایش و نظم امور است و آنگاه از خشونت و سختگیری و ظلم و تعدی (در گرفتن خراج و یا غیر آن) که نقطه مقابل عدالت است نهی می‌کند و می‌فرماید: ترک عدالت سبب می‌شود که مردم مزارع و باغ‌های خود را رها کنند و از آن منطقه به جای دیگری بروند و در نتیجه منطقه به ویرانه‌ای تبدیل گردد و سخت‌گیری گاه سبب می‌شود که بمانند و بر حاکم و والی بشورند و دست به اسلحه ببرند که آن هم سبب ویرانی کشور اسلام می‌شود» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۷۱۱/۱۵). یکی از مهم‌ترین رکن‌ها در حکومت امام علی(ع) عدالت است ایشان سعی داشتند در تمامی ابعاد حکومت خود عدالت را بگسترانند نقطه مقابل عدالت ظلم است و در حکومت‌های جاهلی ظلم به وفور و در ابعاد مختلف دیده می‌شود اما در حکومت اسلامی با تأکید بر عدالت، قدرت ظلم و ظالم به کمترین حد خود می‌رسد و مدیران باید همگی سعی بر پایی این فریضه الهی داشته باشند.

امام(ع) به قدری در مسئله عدالت جدی بود که به مردم می‌فرمود در صورتی که ظلمی از کسی به شما شده به من بگویید ایشان می‌فرمود: «وَ اَنَا بَيْنَ اَطْهَرِ الْجَيْشِ فَاَرْفَعُوا اِلَيَّ مَطَالِمَكُمْ وَ مَا عَزَاكُمْ مِمَّا يَغْلِبُكُمْ مِنْ اَمْرِهِمْ وَ لَا تُطِيقُونَ دَفْعَهُ اِلَّا بِاللّٰهِ وَ بِيْ فَاَنَا اُغَيِّرُهُ بِمَعُوْنَةِ اللّٰهِ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ» (نامه/۶۰) این عبارات معصوم(ع) نشان از عدالت طلبی ایشان دارد.

در انتهای این بخش و به عنوان جمع‌بندی باید گفت که یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های حکومت امام علی(ع) عدالت محوری بود و ایشان سعی می‌کرد جامعه‌ای که به سمت جاهلیت پیش رفته را با عدالت به سمت اسلام ناب برگرداند. در مقابل حکومت‌داری امام، حکومت‌داری جاهلی است که از حق عدول کرده و منافع شخصی و گروهی خود را مدنظر قرار می‌دهند و سعی بر افزایش ثروت و قدرت خود دارند امام علی(ع) با این گونه رفتارها مخالف بود و با تأکید بر عدالت جامعه را از سوگیری‌های جاهلانه دور می‌نمود.

۲-۴-۲. شایسته‌سالاری

یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های حکومت علوی که با حکومت جاهلی تفاوت دارد انتخاب مدیران شایسته و متعهد است به دلیل اینکه در این باره در بخش پیشین با عنوان «داناترین و عاملترین فرد به قرآن و سنت پیامبر(ص)» بحث شد دیگر از اطاله کلام پرهیز می‌شود ذکر این نکته ضروری است که در بخش پیشین

گفته شد که مدیران و حاکمان باید داناترین و عاملترین فرد به قرآن و سنت باشند به عبارت دیگر باید مدیران شایسته انتخاب شوند؛ تا با انتخاب مدیران شایسته حکومت اسلامی (و نه جاهلی) تشکیل شود و بر مبنای قرآن و سنت حکم شود. در همین راستا امیرالمؤمنین (ع) توصیه می‌کند که افرادی را انتخاب کند و یا با افرادی هم‌نشین باش که چنین خصوصیتی دارد: «وَالصَّوْقُ بِأَهْلِ الْوَرَعِ وَالصَّدَقُ ثُمَّ رُضُّهُمْ عَلَيَّ أَنْ لَا يُطْرُقَ وَلَا يُبْجِحُوكَ بِيَاطِلٍ لَمْ تَفْعَلْهُ فَإِنَّ كَثْرَةَ الْأَطْرَاءِ تُحْدِثُ الرَّهْوَ وَ تُدْنِي مِنَ الْعِرَّةِ» (نامه/۵۳).

۲-۴-۳. مردم‌دار بودن و ارتباط مستقیم داشتن با مردم

یکی دیگر از راهکارهای امام برای خروج از جامعه جاهلی در حوزه حکومت‌داری، دیدار مستقیم حاکمان و مدیران با مردم است؛ به عبارت دیگر مردم باید بتوانند به راحتی با حاکم و مدیر خود ارتباط برقرار کنند و بتوانند به راحتی مشکلات خود را به آن‌ها بگویند تا حاکمان و مدیران آن‌ها را رفع کنند در صورتی که بین مدیران و مردم فاصله باشد و امکان ملاقات وجود نداشته باشد مشکلات مردم شناخته و حل نخواهد شد و برای مردم ناامیدی اتفاق خواهد افتاد.

دیدار مستقیم با حاکمان و مدیران یکی از ضروریات جامعه اسلامی است در همین راستا امیرالمؤمنین می‌فرماید: «وَلَا يَكُنْ لَكَ إِلَى النَّاسِ سَفِيرٌ إِلَّا لِسَانُكَ وَ لَا حَاجِبٌ إِلَّا وَجْهُكَ وَ لَا تَحْجِبَنَّ ذَا حَاجَةٍ عَنْ لِقَائِكَ بِهَا فَإِنَّهَا إِنْ ذِيدَتْ عَنْ أَبْوَابِكَ فِي أَوَّلِ وِرْدِهَا لَمْ تُحْمَدْ فِيمَا بَعْدَ عَلَيَّ قَضَائِهَا» (نامه/۶۷) این سخن اشاره به این حقیقت که حل مشکلات مردم و اداره امور کشور با پیام و پیغام میسر نمی‌شود، بلکه رئیس حکومت باید با مردم در تماس مستقیم باشد و حضوراً مشکلات را دریاورد و به حل آن‌ها بپردازد. در دستور پنجم که باز هم تأکید بیشتری بر دستورات پیشین است می‌فرماید: «وَلَا تَحْجِبَنَّ ذَا حَاجَةٍ عَنْ لِقَائِكَ بِهَا، فَإِنَّهَا إِنْ ذِيدَتْ عَنْ أَبْوَابِكَ فِي أَوَّلِ وِرْدِهَا لَمْ تُحْمَدْ فِيمَا بَعْدَ عَلَيَّ قَضَائِهَا» (نامه/۶۷) این همان چیزی است که روانشناسان امروز بعد از مطالعات خود به آن رسیده‌اند که ملاقات چهره به چهره تأثیر فوق‌العاده‌ای در جذب افراد و فرونشاندن آتش خشم آن‌ها و برآوردن حاجاتشان دارد. شبیه همین معنا در نامه مالک اشتر (نامه/۵۳) آمده است آنجا که می‌فرماید: «وَأَمَّا بَعْدُ فَلَا تُطْوَلَنَّ احْتِجَابَكَ عَنْ رَعِيَّتِكَ فَإِنَّ احْتِجَابَ الْوُلَاةِ عَنِ الرَّعِيَّةِ شُعْبَةٌ مِنَ الضَّبِيقِ وَ قَلَّةٌ عِلْمٌ بِالْأُمُورِ» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۱/۳۱۵).

ارتباط مستقیم حاکمان و مسئولین حکومت اسلامی با مردم، آن هم ارتباطی صمیمانه و واقعی نه تشریفاتی و ظاهری، از نکات مهمی است که در فرمان امام علی (علیه‌السلام) بر آن تکیه شده و به مالک اشتر به‌عنوان زمامدار آشنا با فرهنگ اسلام چنین دستور می‌دهد: «وَأَجْعَلْ لِدَوَى الْحَاجَاتِ مِنْكَ قِسْمًا تَفْرَغُ لَهُمْ فِيهِ شَخْصَكَ وَ تَجْلِسُ لَهُمْ مَجْلِسًا عَامًّا فَتَتَوَاصَعُ فِيهِ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَكَ وَ تَقْعَدُ عَنْهُمْ جُنْدَكَ وَ أَعْوَانَكَ مِنْ أَخْرَاسِكَ وَ شُرَطِكَ حَتَّى يَكَلِّمَكَ مُتَكَلِّمُهُمْ غَيْرَ مُتَتَعِعٍ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) يَقُولُ فِي غَيْرِ مَوْطِنٍ: لَنْ تُقَدَّسَ أُمَّةٌ لَا يُؤَخَذُ لِلضَّعِيفِ فِيهَا حَقُّهُ مِنَ الْقَوِيِّ غَيْرَ مُتَتَعِعٍ» (نامه/۵۳) تجربه نیز نشان داده ارتباط‌های غیرمستقیم با مردم غالباً سبب گمراهی زمامداران و عدم آگاهی کامل آن‌ها از اوضاع محیط و مخصوصاً عدم دسترسی ضعیفان به حق خود می‌شود. به‌علاوه ارتباط‌های مستقیم، پیوند محبت و

صمیمیت را در میان حاکمان و توده‌های مردم روزبه‌روز محکم‌تر می‌نماید (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۳۶/۱۰).

در انتهای این بخش و به‌عنوان جمع‌بندی باید گفت که دیدار مستقیم با مردم یکی از خصوصیات حاکمان و مدیران جامعه اسلامی است در مقابل حاکمان و مدیران جامعه جاهلی اصلاً تمایلی به حضور در میان مردم ندارند و امیرالمؤمنین با توصیه به حضور در میان مردم سعی می‌نمود جامعه را به سمت مدیریت اسلامی ببرد تا مدیران مشکلات مردم را بی‌واسطه شنیده و سعی بر حل آنها داشته باشند.

۲-۴-۴. پرهیز از جنگ‌طلبی و دعوت به صلح‌جویی

یکی از مسائلی که بشریت همواره با آن درگیر بوده و هست جنگ است، جنگ هرچند مسئله‌ای بسیار ناپسند و موجب نابودی انسان‌ها است اما خواه‌ناخواه در میان انسان‌ها اتفاق می‌افتد و در این میان برخی افراد و جوامع در جنگ‌ها جاهلانه برخورد کرده و برخی دیگر اسلامی برخورد می‌کنند درباره جامعه جاهلی می‌توان گفت که جامعه جاهلی جامعه‌ای جنگ‌طلب و سهم‌خواه است و در صورتی که به منافع خود نرسد دست به هر کاری می‌زند و جامعه اسلامی جامعه‌ای حق‌خواه است و از جنگ‌طلبی پرهیز می‌کند و منافع شخصی را فدای حق و حق‌طلبی می‌کند.

امام (ع) نیز در حوزه جنگ‌ها رفتارهای خاصی از خود نشان دادند که کاملاً متفاوت با دیگران بود در این بخش راه‌کارهای معصوم (ع) جهت خروج از اعمال جاهلی و انجام اعمال اسلامی در حوزه مسائل جنگی بررسی می‌شود.

تاریخ و سیره امام علی (ع) نشان‌دهنده پرهیز ایشان از جنگ و جنگ‌طلبی است و جنگ‌هایی که ایشان داشتند از جمله جنگ جمل (ناکثین)، جنگ صفین (قاسطین)، جنگ نهروان (مارقین) همگی جنگ‌های تحمیلی بر ایشان بودند و ایشان نه شروع‌کننده جنگ‌ها و نه روحیه جنگ‌طلبی داشتند بلکه دائم سعی بر خاموش کردن شعله‌های جنگ داشتند امام علی (ع) در نهج‌البلاغه به امام حسن (ع): «لَا تَدْعُونَ إِلَي مُبَارَزَةٍ، وَ إِن دُعِيتَ إِلَيْهَا فَاجِبٌ؛ فَإِنَّ الدَّاعِيَ إِلَيْهَا بَاغٍ، وَ الْبَاغِي مَصْرُوعٌ» (حکمت/۲۳۳) این روحیه پرهیز از جنگ روحیه‌ای است که امام علی (ع) از پیامبر (ص) در جنگ‌های مختلف آموخته و همیشه سعی می‌نمود تا جنگی برپا نشود.

پرهیز از جنگ‌طلبی را می‌توان در سیره امام علی (ع) مشاهده کرد برای مثال نقل شده که هنگامی که حضرت علی (ع) تصمیم گرفت از ریزه به‌سوی بصره برای مقابله با شورش ناکثین و سردمداران جنگ جمل عزیمت کند، «رفاعة بن رافع» به پا خاست و گفت: «ای امیر مؤمنان (ع) بر چه کاری تصمیم گرفته‌ای؟ و ما را کجا می‌خواهی ببری؟»، حضرت علی (ع) فرمود: «آنچه نیت کرده‌ام و تصمیم بر انجامش دارم، اصلاح است اگر از ما بپذیرند و به آن پاسخ مثبت دهند. رفاعة گفت: «اگر نپذیرفتند، چه؟ حضرت علی (ع) فرمود: «آنان را فرامی‌خوانیم و از حق به‌اندازه‌ای به آنان می‌بخشیم که امید داریم راضی شوند. رفاعة گفت: «اگر راضی نشدند؟ علی (ع) فرمود: «تا وقتی که آنان ما را به خود واگذارند، آن‌ها را به حال خود واگذار می‌کنیم. رفاعة گفت: «اگر ما را به خود واگذار نکنند؟ علی (ع) فرمود: «در مقابل آنان از

خود دفاع می‌کنیم. رفاعه گفت: «نیکو تصمیمی است!» (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۹۷۱: ۱۷/۱۴). کاملاً مشخص است که سیره امام علی (ع) این‌گونه بود که از جنگ تا می‌توانست پرهیز می‌کرد و جنگ‌های دوران ایشان همگی تحمیلی بودند.

علاوه بر این امیرالمؤمنین (ع) در سخنی می‌فرماید: «الإستصلاح للأعداء بحسن المقال و جمیل الفعّال أهون من ملاقاتهم و مغالبتهم بمضض القتال» یعنی اصلاح دشمنان به سخن خوش و کار نیک آسان‌تر از دورویی و پیروزی بر آنان به درد و رنج جنگ است» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۳۳۴) این سخن امام نیز نشان‌دهنده پرهیز ایشان از جنگ و خونریزی است.

همچنین امام در سخنی دیگر می‌فرماید: «وجدت المسالمة ما لم یکن وهن فی الإسلام أنجع من القتال» صلح و برخورد مسالمت‌آمیز - مادامی که باعث سستی در اسلام نشود - سودمندتر از جنگ یافته‌ام» (همان: ۷۳۱) از این سخن و مجموع سخنان امام علی (ع) این برداشت می‌شود که ایشان روحیه جنگ‌طلبی نداشتند اما در مقابل جامعه و افراد جاهلی روحیه جنگ‌طلبی دارند. افراد جاهلی برای منافع شخصی و زیاده‌خواهی‌ها بر طبل جنگ کوبیده و همواره باعث کشته شدن بسیاری از انسان‌ها شده‌اند.

۳. نتیجه‌گیری

امام (ع) برای جلوگیری از انحرافات و جهت اصلاح جامعه اسلامی و زدودن روش جاهلی، در دو حوزه اساسی دست به اصلاحات زدند. ایشان با معرفی ویژگی‌های حاکم و کارگزاران اسلامی و نیز روش حکومت‌داری سعی در جامعه‌سازی کردند. امام بر انتخاب حاکم و رهبرانی تأکید دارند که بر مبنای قرآن و سنت پیامبر (ص) عمل می‌کنند این انتخاب باید مقبولیت عمومی هم داشته باشد بر اساس قرآن و سنت، امیرالمؤمنین (ع) برترین فرد و عاملترین فرد به قرآن و سنت پیامبر (ص) بودند اما حکومت را از ایشان غصب نمودند در مقابل ایشان برای ساختن جامعه اسلامی همواره بر این تأکید داشتند که مدیران و حاکمان باید داناترین و عاملترین فرد به قرآن و سنت پیامبر (ص) باشد و این مسئله از ویژگی‌های جامعه اسلامی است. امام علی (ع) در حوزه حکومت‌داری نیز سعی می‌نمود که جامعه را از ظلم و انواع و اقسام آن به عدل سوق دهد و از نظر ایشان حاکمان و مدیران باید به عدالت رفتار کنند و باید مدیران شایسته انتخاب شوند تا جامعه از جاهلیت به سمت جامعه اسلامی حرکت کند.

همچنین امام علی (ع) در حوزه مسائل جنگی نیز رفتارهای خاصی از خود نشان دادند ایشان به پرهیز از جنگ‌طلبی تأکید داشتند و تا آخرین لحظات مانع جنگ می‌شدند و تنها در صورتی که دشمن حمله می‌کرد وارد میدان و دفاع از خود می‌شدند حتی ایشان قبل از جنگ برای دشمنان دعا و خیرخواهی می‌کردند این ویژگی‌ها، خصوصیات رهبران جامعه اسلامی است که امام سعی می‌کردند جامعه جاهلی جنگ‌طلب را به سمت جامعه اسلامی صلح‌طلب سوق دهند.

منابع

- ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبئه الله (۱۹۷۱). شرح نهج البلاغه. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۶). علل الشرایع. نجف: بی نا.
- (۱۳۷۶). الأملی. تهران: کتابچی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (بی تا). لسان العرب. بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع.
- ابن میثم، میثم بن علی (۱۴۰۴). شرح نهج البلاغه. تهران: دفتر نشر کتاب.
- اخطاب خوارزم، موفق بن احمد (۱۳۸۸). المناقب للخوارزمی. نجف: المطبعة الحیدریه.
- اداک، ابر و حسینی، فرح. (۱۳۸۹). موضع گیری های امام علی (ع) در برابر سیاست های عثمان بن عفان در دوران خلافت. نشریه مسکویه، ۱۴(۵)، ۲۸-۷.
- الهی زاد، محمدحسین. (۱۳۹۵). تربیت سیاسی اجتماعی و حیاتی. مشهد: مؤسسه فرهنگی تدبر در قرآن و سیره.
- انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: سخن.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰). غررالحکم. تصحیح محمد رجایی، قم: دار الکتب الإسلامیه.
- حبیب، سلیمان (۱۳۶۸). فرهنگ بزرگ انگلیسی-فارسی حبیب. بی جا: فرهنگ معاصر.
- زبیدی، محمد بن محمد مرتضی (۱۴۱۴). تاج العروس من جواهر القاموس. محقق و مصحح: علی شیری، بیروت: دارالفکر.
- سید بن طاووس (۱۴۱۲). کشف المَحَجَّة لِتَمَرَةِ الشُّهَدَاءِ. بی جا: مکتب الاعلام الاسلامیه.
- شرف الدین موسوی، سید عبدالحسین (۱۴۰۴ق). النص والاجتهاد. بی جا: سیدالشهداء.
- صبحی صالح (۱۳۸۷). نهج البلاغه، بیروت: بی نا.
- طبری، محمد بن جریر (بی تا). تاریخ طبری. بی جا: مکتبه الخیاط.
- علی، جواد (۱۳۹۱ق). المفصل فی تاریخ العرب قبل الإسلام. بیروت: دار العلم للملایین.
- عمید، حسن (۱۳۸۹). فرهنگ فارسی عمید، سرپرست تألیف و ویرایش: فرهاد قربانزاده، بی جا: اشجع.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (بی تا). العین، بی جا: بی نا.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳). الکافی، ترجمه محمد آخوندی، محمد. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- محب الدین الطبری، احمد بن عبدالله (۱۴۲۴). الرياض النضرة فی مناقب العشرة. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- معین، محمد (۱۳۸۶). فرهنگ معین. تهران: پارس نوین.
- مقیمی، غلام حسن (۱۳۸۹). تضایف دین و سیاست از منظر امام خمینی (ره). پژوهشنامه حکمت و فلسفه اسلامی، شماره ۳، ۵۹-۹۶.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۵). پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- مهیار، رضا (۱۳۷۰). فرهنگ ابجدی عربی-فارسی (ترجمه المنجد الأبجدی). تهران: انتشارات اسلامی.
- نادری قمی، محمدمهدی (۱۳۷۸). نگاه کنونی به ولایت فقیه. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).